

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.7.34>

E-COMMERCE JAKO PRZEDMIOT BADAŃ KRYMINALISTYCZNYCH: GENEZA PODEJŚĆ NAUKOWYCH

Valerii Koba

student Naukowo-Badawczego Instytutu Prawa Publicznego (Kijów, Ukraina)

ORCID ID: 0000-0003-4381-0301

koba_valerii@ukr.net

Adnotacja. Celem artykułu jest podkreślenie i podsumowanie naukowych podejść do definicji pojęcia „e-commerce” oraz przeprowadzenie analizy kryminalistycznej oszustw w dziedzinie e-commerce. Artykuł naukowy poświęcony jest zwróceniu uwagi na aktualne kwestie problematyczne w dziedzinie handlu elektronicznego, a także przedstawia różne poglądy i podejścia naukowe do pojęć „e-commerce”, „handel elektroniczny”, „handel internetowy” itp. Autor podkreśla rozbieżność poglądów na treść tych pojęć. Przeprowadzono analizę kryminalistyczną sytuacji w dziedzinie e-commerce i zidentyfikowano czynniki wpływające na poziom oszukańczych ataków w dziedzinie e-commerce.

Słowa kluczowe: oszustwo, e-commerce, handel elektroniczny, działalność handlowa, komercja elektroniczna, handel internetowy, działalność handlowa, postępowanie przygotowawcze

E-COMMERCE AS AN OBJECT OF FORENSIC RESEARCH: THE GENESIS OF SCIENTIFIC APPROACHES

Koba Valeriy

recipient of the Research Award Institute of Public Law (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0003-4381-0301

koba_valerii@ukr.net

Abstract. The purpose of the article is to highlight and generalize scientific approaches to defining the concept of "e-commerce" and conducting a forensic analysis of fraud in the field of e-commerce. The article is devoted to the coverage of problematic issues in the field of electronic commerce, which outlines different views on the concepts of «electronic commerce», «electronic trade», etc., and emphasizes the differences of opinion regarding the substantive part of these concepts. A forensic analysis of the situation in the field of e-commerce was carried out and the factors influencing the level of fraud in the field of e-commerce were determined.

Key words: fraud, e-commerce, electronic trade, commercial activity, electronic commerce, Internet commerce, commercial activity, pre-trial investigation.

Е-КОМЕРЦІЯ – ЯК ОБ’ЄКТ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: ГЕНЕЗА НАУКОВИХ ПІДХОДІВ

Коба Валерій

здобувач Науково-дослідного

інституту публічного права (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0003-4381-0301

koba_valerii@ukr.net

Анотація. Метою статті є висвітлення й узагальнення наукових підходів щодо визначення поняття «е-комерція» та здійснення криміналістичного аналізу шахрайства у сфері е-комерції. Наукова стаття присвячена висвітленню актуальних проблемних питань у сфері електронної комерції, в якій окреслено різні погляди та наукові підходи щодо понять «електронна комерція», «електронна торгівля», «інтернет-комерція» та ін. Наголошено на розбіжності поглядів щодо змістовної частини цих понять. Здійснено криміналістичний аналіз обстановки у сфері е-комерції та визначено фактори, що впливають на рівень шахрайських посягань у сфері е-комерції.

Ключові слова: шахрайство, е-комерція, електронна торгівля, комерційна діяльність, електронна комерція, інтернет-комерція, комерційна діяльність, досудове розслідування.

Вступ. Шахрайство у сфері е-комерції є одним із видів корисливої злочинності, системоутворюючою ознакою якого виступає спільна корислива мотивація до незаконного збагачення та спрямованість злочинної поведінки на заволодіння матеріальними благами у різний спосіб або отримання іншої незаконної вигоди, характеризується значною поширеністю, багатомільйонними збитками, організованим характером, а також складністю його виявлення та запобігання (Головкін, 2015). Втім, для того, щоб здійснити криміналістичний аналіз сфери е-комерції, слід знати коло суб’єктів, які задіяні у цьому секторі економіки, характер їх взаємодії та функціональне призначення, правовий статус кожного та ін.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми свідчить, що проблеми розслідування шахрайств у кіберпросторі неодноразово розглядалися у наукових працях А.Ф. Волобуєва, С.В. Головкина, Є.В. Дехтярьова, Т.В. Коршикової, О.В. Одерія, Р.Л. Степанюка, К.О. Чаплинського, В.Ю. Шепітька та інших учених. Між тим, на сьогодні залишається низка дискусійних та невирішених питань, у тому числі й щодо визначення понять у сфері комерційної діяльності, суб'єктів, які беруть участь у комерційній діяльності в електронному форматі, а також фактори, що впливають на рівень учинення шахрайства у сфері е-комерції.

Метою статті є висвітлення й узагальнення наукових підходів щодо визначення поняття «е-комерція» та здійснення криміналістичного аналізу шахрайства у сфері е-комерції.

Основний зміст. Порівняно із традиційною господарською діяльністю робота з використанням інформаційно-комунікаційних технологій має певну специфіку, тому для її виокремлення було запроваджено термін «електронна комерція», а також «електронна торгівля». Проте, аналіз наукових підходів учених показав істотну розбіжність як раз саме у трактуванні вказаних термінів та їх змістовній складовій.

Поширеним є розуміння електронної комерції як укладення шляхом обміну електронними документами наступних угод: купівля-продаж, поставка, угода про розподіл продукції, агентські відносини, факторинг, лізинг, проектування, консалтинг, інженерія, інвестиційні контракти, страхування, угоди про експлуатацію та концесії, банківські послуги, спільна діяльність та інші форми ділового співробітництва, транспортні послуги тощо (Ларін, Лебедев, 2020). Деякі вчені звужують електронну комерцію лише до торгівельних відносин через мережу Інтернет за допомогою комп'ютерів покупця та продавця.

Інші пропонують розглядати електронну комерцію як торгову діяльність, яка має за основну мету отримання прибутку та ґрунтується на комплексній автоматизації комерційного циклу за рахунок використання засобів обчислювальної техніки (Міжнародний досвід правового регулювання електронної комерції, 2010). Водночас, на переконання О.Л. Андронік і А.В. Вороніна, використання терміну «електронна торгівля» повністю відповідає поняттю «електронна комерція», враховуючи тільки покупку чи продаж товарів або послуг у мережі Інтернет, замінюючи і доповнюючи традиційні способи взаємодії покупців і продавців, переносячи їх в електронний простір (Андронік, Воронін, 2021).

Натомість, є й нормативне визначення терміну «електронна комерція», під яким у Законі України від 03.09.2015 № 675-VIII «Про електронну комерцію» розуміються відносини, спрямовані на отримання прибутку, що виникають під час вчинення правочинів щодо набуття, зміни або припинення цивільних прав та обов'язків, здійснені дистанційно з використанням інформаційно-комунікаційних систем, внаслідок чого в учасників таких відносин виникають права та обов'язки майнового характеру. Разом з тим, окреме визначення у вказаному Законі надається й «електронній торгівлі», якою вважається господарська діяльність у сфері електронної купівлі-продажу, реалізації товарів дистанційним способом покупцю шляхом здійснення електронних правочинів із використанням інформаційно-телекомунікаційних систем (Про електронну комерцію: Закон України, 2015).

З цього виходить, що законодавець розділяє поняття «електронна комерція» та «електронна торгівля» та покладає різну змістовну складову у їх наповнення.

Досліджуючи цю проблематику, О.В. Мельник пояснює розбіжність у визначеннях тим, що електронна комерція розглядається у декількох напрямках. У більш вузькому розумінні електронна комерція (e-commerce) – це торгівля через мережу Інтернет. У широкому розумінні це ведення бізнесу в глобальних мережах. Це сфера цифрової економіки, що включає всі фінансові та торгові трансакції, що проводяться за допомогою комп'ютерних мереж, та бізнес-процеси, пов'язані з проведенням цих трансакцій (Мельник, 2020).

Разом з тим, е-комерція є найважливішою складовою е-бізнесу, і охоплює не тільки операції купівлі-продажу, як електронна торгівля, а й супровід процесів створення попиту на продукцію і послуги, автоматизацію адміністративних функцій, пов'язаних з онлайн-продажами і обробленням замовлень, а також із вдосконаленням обміну інформацією між партнерами (Карпенко, 2021).

При цьому, Я.С. Тертичний вважає, що не є доцільним звужувати природу «е-комерції» лише до здійснення трансакцій у торгівельній, фінансовій або рекламній сферах бізнесу із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій. Процес прискореної дифузії цифрових технологій швидко розширює можливості застосування ІКТ у будь-якій сфері торговельно-підприємницької діяльності, спрямованої на отримання прибутків. Таким чином, під електронною комерцією вчений пропонує розуміти будь-який вид торговельно-підприємницької, торговельної, комерційно-посередницької діяльності, участі у торгівлі, продажу товарів, нерухомості, цінних паперів, наданні послуг з метою одержання прибутків, який здійснюється дистанційним способом із використанням інформаційно-телекомунікаційних систем (Тертичний, 2018).

Отже, у юридичній літературі єдине розуміння е-комерції відсутнє, і цілком зрозуміло, що цим поняттям охоплюється досить широке коло відносин.

Натомість, підтримуємо думку Ю.В. Білоусова і О.Ю. Черняк, які вважають, що для даних правовідносин доцільним є використання саме терміну «електронна комерція», а не «електронна торгівля», оскільки, обмежуючи таку діяльність виключно торгівлею, ми спонукатимемо до обмеження ринку робіт та послуг у цій сфері, що не відповідатиме вимогам норм європейського законодавства в цій сфері, зокрема, Директиви 2000/31/ЄС Європейського парламенту та Ради від 08 червня 2000 року про деякі правові аспекти інформаційних послуг, зокрема, електронної комерції, на внутрішньому ринку («Директива про електронну комерцію») (Білоусов, Черняк, 2010). Виходячи з цього, у своєму дослідженні пропонуємо використовувати термін «електронна комерція» (у скороченому вигляді – е-комерція).

У контексті даної проблематики слід сказати, що середовище цифрової (електронної) комерції, яке значно прискорилося через пандемію, залишається найпривабливішою мішенню для кіберзлочинців. Майже три чверті випадків шахрайства та витоку даних, розслідуваних командою Visa з міжнародних ризиків, стосувалися гравців ринку електронної комерції – здебільшого, це атаки з використанням соціальної інженерії та програм-вимагачів. Дуже поширені цифрові скімінгові атаки, націлені на платформи електронної комерції та інтеграцію стороннього коду (All Retail, 2022).

Вітчизняне законодавство недосконале, а ефективний контрольний орган щодо захисту споживачів у сфері е-комерції відсутній – як і окремий розділ щодо електронної комерції в законі «Про захист прав споживачів». Крім того, шахрайства відносяться до кримінальних правопорушень, що найбільш чутливо реагують на будь-які зміни в суспільстві, а особливо на послаблення правоохоронних функцій у державі. Офіційні статистичні дані свідчать про реєстрацію досить невеликої частки досліджуваної категорії кримінальних правопорушень (приблизно 4-5 % від загальної кількості), але це не відображає дійсної картини їх учинення. Шахрайство характеризується найбільшим рівнем латентності серед інших кримінальних правопорушень. Це обумовлено двома основними чинниками. По-перше, потерпілі не звертаються із заявами про вчинення шахрайських дій, не здогадуючись, що стали жертвою обману. По-друге, значна частина потерпілих намагаються відновити втрачені майнові права через вирішення спорів у судах, адже шахрайство маскується під оболонку цивільних, адміністративних чи господарських правовідносин (Заяць, 2017).

З цього приводу низка вчених зазначають, що проблема полягає у складності доведення факту вчинення обману в мережі Інтернет. Для того, щоб правильно зібрати потрібні докази та розібратися в ситуації, необхідно знати порядок здійснення правочинів в мережі Інтернет, види та порядок розрахунків тощо (Єфімов, Павлова, Чучко, 2022). Окрім того, для здійснення криміналістичного аналізу сфери е-комерції слід знати коло суб'єктів, які задіяні у цьому секторі економіки, характер їх взаємодії та функціональне призначення, правовий статус кожного тощо.

Нормативно-правовим актом, що визначає організаційно-правові засади діяльності у сфері електронної комерції в Україні, встановлює порядок вчинення електронних правочинів із застосуванням інформаційно-телекомунікаційних систем, визначає права і обов'язки учасників відносин у сфері електронної комерції, є Закон України від 03.09.2015 № 675-VIII «Про електронну комерцію». Натомість, В.Ю. Юдін справедливо звертає увагу на те, що, незважаючи на високу оцінку зазначеного нормативного акту серед представників електронного бізнесу, він не зміг охопити усі аспекти електронної комерції, які потребували регламентації до його прийняття, і має недосконалість, що заважають розвитку та успішному функціонуванню електронної комерції в Україні. Зокрема, у Законі не прописано процедури підписання договорів, укладених в електронній формі. Відсутність належного нормативного регулювання порядку використання електронного підпису чи електронного цифрового підпису несе ризики для сторін угод, укладених в режимі реального часу. Наприклад, однією з таких угод може бути купівля-продаж, але відсутня паперова форма договору, підтвердження факту купівлі-продажу, здебільшого відсутня інформація про юридичну особу, яка надає послуги (чи про її статус), оскільки продавець і покупець спілкуються в електронній формі з використанням програмних засобів і мережі Інтернет без відповідної автентифікації та ідентифікації (Юдін, 2020).

Такої ж думки й О.С. Маковоз та Т.С. Передерій, адже забезпечення економічної безпеки у сфері електронної комерції – серйозна і непроста проблема, оскільки ця сфера молода, багато організаційно-правових відносин ще тільки формуються і закріплюються, комп'ютерні злочини набагато складніше виявити і розкрити, що пояснюється високою кваліфікацією самих злочинців, складнощами збирання доказів і, отже, доведення винуватості підозрюваного, можливістю скоєння злочину фактично з будь-якої точки планети з використанням систем віддаленого доступу, Інтернету і т. ін. (Маковоз, Передерій, 2019).

Проблемою є й те, що сферу е-комерції обрали сферою здійснення злочинної діяльності й організовані злочинні угруповання. Про це свідчить й аналіз судово-слідчої практики. Так, у 62 % випадків шахрайства у сфері е-комерції вчиняються групою осіб за попередньою змовою, 23 % випадків – організованою групою, 3 % – злочинною організацією. З цього виходить, що лише 12 % таких фактів вчиняється одноосібно.

Практичні здобутки та надбання цифрової економіки активно використовуються транснаціональними організованими злочинними угрупованнями з метою отримання надприбутків шляхом учинення кримінальних правопорушень економічної спрямованості на території однієї або декількох держав з використанням кіберпростору та його можливостей. Викладене зумовлює розкриття нагальних проблем протидії організованій злочинності у сфері цифрової економіки. Загалом, кримінальні мережі і групи хакерів постійно прагнуть використовувати новітні технічні розробки, такі як криптовалюта й анонімні (безконтактні) способи оплати. Швидка обробка транзакцій і поширення ефективних інструментів анонімізації ускладнюють діяльність правоохоронних органів щодо доказової ідентифікації реальних бенефіціарів доходів, одержаних злочинним шляхом. Зростаюча кількість онлайн платформ і додатків пропонують нові способи переказу грошей. Вони не регулюються тією ж мірою, що й традиційні постачальники фінансових послуг, що робить їх привабливими для злочинців. Крім того, за даними Європолу, існує ймовірність, що деякі поширені платіжні системи на основі блокчейна через компанії-«метелики» можуть контролюватися міжнародним криміналом. Онлайн-банкінг також полегшує життя злочинцям. За даними Європолу, на «чорному» ринку активно продаються спеціальні програми, що дозволяють навіть обійти біометричну ідентифікацію власників рахунків фізичних та юридичних осіб (Гребенюк, Черняк, 2019).

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що проблема шахрайства, у тому числі у сфері е-комерції, має комплексний характер, що зумовлюється багатьма факторами організаційного і правового характеру. До того ж, сфера е-комерції характеризується складними процедурами здійснення правочинів у різних секторах комерційної діяльності та широким спектром можливостей вчинювати обманні дії у віртуальному просторі недобросовісними суб'єктами.

Список використаних джерел:

1. Андронік О.Л., Воронін А.В. Можливості та загрози електронної комерції в Україні. *Економіка і організація управління*. № 4 (44). 2021. С. 118-130.
2. Білоусов Ю.В., Черняк О.Ю. Цивільно-правовий статус споживача: у контексті адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу: монографія. Київ: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва НАПрН України. 2010. 190 с.
3. Головкін Б.М. Види злочинності. *Журнал східноєвропейського права*. 2015. № 18. С. 14-21.
4. Гребенюк М., Черняк А. Проблеми протидії організованій злочинності у сфері цифрової економіки. *Підприємство, господарство і право*. № 3. 2019. С. 297-303.
5. Єфімов М.М., Павлова Н.В., Чучко С.В. Методика розслідування шахрайств, пов'язаних із купівлею-продажем товарів через мережу Інтернет: теоретичні та праксеологічні засади: монографія. Видавничий дім «Гельветика», 2022. 202 с.
6. Заяць К.Д. Про особливості окремих елементів механізму вчинення шахрайств. *Вісник Луганського університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2017. № 4 (80). С. 233-239.
7. Карпенко М.Ю. Електронна комерція : конспект лекцій для студентів усіх форм навчання першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 073 – Менеджмент / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків : ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2021. 146 с.
8. Ларін В.В., Лебедев А.М., Соловяненко Н.І. Правове регулювання укладання угод на сучасному етапі. 2020. URL: www.vlarin.chat.ru/larin/diplom.htm
9. Майже 75 % випадків шахрайства та витоку даних стосується гравців ринку е-комерції. All Retail, 2022. URL: <https://allretail.ua/news/77562-mayzhe-75-vipadkiv-svitovogo-shahraystva-y-vitokiv-danih-stosuyetsya-elektronnoji-komerciji>
10. Маковоз О.С., Передерій Т.С. Шляхи вирішення забезпечення безпеки у сфері електронної комерції України. 2019. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/24-25_05_2019/pdf/80.pdf
11. Мельник О.В. Електронна комерція як складова частина електронного бізнесу. *Сучасні інформаційні технології: матеріали VII всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції*. 2020. URL: <http://intkonf.org/melnik-ov-elektronnakomertsiya-yak-skladova-chastina-elektronnogo-biznesu/>
12. Міжнародний досвід правового регулювання електронної комерції. 2010. URL: <https://ru.osvita.ua/>
13. Про електронну комерцію: Закон України від 03.09.2015 № 675-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19>
14. Тертичний Я.С. Сутність і природа електронної комерції. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2018. № 3. Том 2. С. 277-284.
15. Юдін В.Ю. Електронна комерція та її правове регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 8. 2020. С. 213-216.

References:

1. Andronik, O.L., Voronin, A.V. (2021). Mozhylyvosti ta zahrozy elektronnoi komertsii v Ukraini [Opportunities and threats of e-commerce in Ukraine]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia*. № 4 (44). pp. 118-130. [in Ukrainian].
2. Bilousov, Yu.V., Cherniak, O.Iu. (2010). Tsyvilno-pravovyi status spozhyvacha: u konteksti adaptatsii natsionalnoho zakonodavstva do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu [Civil and legal status of the consumer: in the context of adaptation of national legislation to the legislation of the European Union]; monohrafiia. Kyiv: Naukovo-doslidnyi instytut pryvatnoho prava i pidpriemnytstva NAPrN Ukrainy. 190 p. [in Ukrainian].
3. Holovkin, B.M. (2015). Vydy zlochyynosti [Types of crime]. *Zhurnal skhidnoievropeiskoho prava*. № 18. pp. 14-21. [in Ukrainian].
4. Hrebeniuk, M., Cherniak, A. (2019). Problemy protydii orhanizovani zlochyynosti u sferi tsyfrovoy ekonomiky [Problems of combating organized crime in the sphere of the digital economy]. *Pidpriemstvo, hospodarstvo i pravo*. № 3. pp. 297-303. [in Ukrainian].
5. Iefimov, M.M., Pavlova, N.V., Chuchko, S.V. (2022). Metodyka rozsliduvannia shakhraistv, poviazanykh iz kupivleiu-prodazhem tovariv cherez merezhu Internet: teoretychni ta prakseolohichni zasady [The method of investigating fraud related to the purchase and sale of goods via the Internet: theoretical and praxeological foundations]. *Vydavnychiy dim «Helvetyka»*, 202 p. [in Ukrainian].
6. Zaiats, K.D. (2017). Pro osoblyvosti okremykh elementiv mekhanizm vchynennia shakhraistv [About the peculiarities of individual elements of the mechanism of committing fraud]. *Visnyk Luhanskoho universytetu vntrishnikh sprav im. E.O. Didorenka*. № 4 (80). pp. 233-239. [in Ukrainian].
7. Karpenko, M.Iu. (2021). Elektronna komertsiiia [Electronic commerce]: konspekt lektsii dlia studentiv usikh form navchannia pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity spetsialnosti 073 – Menedzhment / Kharkiv. nats. un-t misk. hosp-va im. O.M. Beketova. Kharkiv : KhNUMH im. O.M. Beketova, 146 p. [in Ukrainian].
8. Larin, V.V., Lebediev, A.M., Solovianenko, N.I. Pravove rehuliuвання ukladannia uhod na suchasnomu etapi [Legal regulation of the conclusion of agreements at the current stage]. 2020. URL: www.vlarin.chat.ru/larin/diplom.htm [in Ukrainian].

9. Maizhe 75 % vypadkiv shakhraistva ta vytku danykh stosuietsia hravtsiv rynku e-komertsii [Almost 75% of fraud and data breaches involve e-commerce players]. *All Retail*, 2022. URL: <https://allretail.ua/news/77562-mayzhe-75-vipadkiv-svitovogo-shahraystva-y-vitokiv-danih-stosuyetsya-elektronnoji-komerciji> [in Ukrainian].
10. Makovoz, O.S., Perederii, T.S. (2019). Shliakhy vyrishennia zabezpechennia bezpeky u sferi elektronnoi komertsii Ukraini [Solutions for ensuring security in the field of e-commerce in Ukraine]. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/24-25_05_2019/pdf/80.pdf [in Ukrainian].
11. Melnyk, O.V. (2020). Elektronna komertsii yak skladova chastyna elektronnoho biznesu [E-commerce as a component of e-business]. *Suchasni informatsiini tekhnologii: materialy VII vseukrainskoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii*. URL: <http://intkonf.org/melnik-ov-elektronnakomertsiya-yak-skladova-chastina-elektronnogo-biznesu/> [in Ukrainian].
12. Mizhnarodnyi dosvid pravovoho rehuliuвання elektronnoi komertsii [International experience of legal regulation of electronic commerce]. 2010. URL: <https://ru.osvita.ua/> [in Ukrainian].
13. Pro elektronnu komertsiiu: Zakon Ukrainy [On electronic commerce: Law of Ukraine] vid 03.09.2015 № 675-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19> [in Ukrainian].
14. Tertychnyi, Ya.S. (2018). Sutnist i pryroda elektronnoi komertsii [The essence and nature of electronic commerce]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*. № 3. T. 2. pp. 277-284. [in Ukrainian].
15. Iudin, V.Iu. (2020). Elektronna komertsii ta yii pravove rehuliuвання [Electronic commerce and its legal regulation]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 8. pp. 213-216. [in Ukrainian].